

Rezumatul tezei

Corespondența lui Jacques Maritain în România.
Deranjare a frontierelor și depășire a condiției umane

Doctorand: Claire Bressolette
Coordonatoare: Prof. dr. Ioana Bican
Pre-susținere: decembrie 2017

Universitatea „Babeș-Bolyai“, Cluj-Napoca
Facultatea de Litere

Conținut: Teza 641 pagini + anexe pp. 642-693 + notă biografică pp. 694-700 + bibliografie pp. 701- 723 + index nominal pp. 724-728.

I. Problematica

Corespondența lui Jacques Maritain nu este neînsemnată alături de opera sa filosofică, întrucât ea numără mai mult de patruzeci și două de mii de scrisori. Poate fi ea considerată un răspuns la injoncțiunea care orientează întreaga viață a lui Jacques Maritain: „Vai mie dacă nu tomistizez?!”

Cum se poate defini această *tomistizare* care nu este nici transmitere a unui conținut, nici reproducere a unui sistem? Valoarea performativă a infinitivului invită la a citi actul epistolar – el însuși performativ – ca pe un loc deosebit de potrivit pentru o actualizare a *tomistizării*. Organicitatea tomismului propusă de Jacques Maritain ar găsi în actul epistolar un complement situat pe planul practic, nu speculativ. Actul epistolar se situează, de fapt, în domeniul practic, între *agere* al moralei și *facere* al operei de artă: el privește binele de făcut și descoperă, în cursul scrierii, o finalitate secundă – nu primară, cum este în cazul operei de artă –, care ține de frumos: a scrie bine, a redacta o scrisoare frumoasă.

Astfel, se propune considerarea corespondenței lui Jacques Maritain ca un *opus* în care *tomistizarea* se desfășoară ca o biosferă. Opera filosofică ar fi biotopul *tomistizării* – spațiu mai circumscris, legat de exigențele sale speculative.

II. Investigații

Cum se poate verifica această ipoteză de lectură?

Autoarea tezei a căutat un ansamblu de corespondențe care să poată servi de parte pentru tot. Pentru a evita o alegere arbitrară a *corpus*-ului, ea a căutat criteriile oferite de către studiile maritainiene, ale cărui publicații se orientează, de asemenea, către editarea corespondențelor. Corpusul român i-a părut ca un corpus capabil să răspundă acestei chestiuni a definirii *tomistizării*.

De ce să studiem corespondența românească?

1. *Pentru a completa.* Corpusul românesc se prezintă ca un corpus deosebit de pertinent: niciun studiu asupra difuzării gândirii lui Jacques Maritain în România nu a fost încă realizat, cu toate că există o lucrare colectivă despre iradierea operei sale în Europa de Est. Unul din primele interese, și în mod sigur nu dintre cele mai mărunte, este existența unui discipol, Părintele Ioan Miclea din Blaj, căruia corespondența cu filosoful din Meudon i-a adus, în perioada comunistă, mai multe percheziții. Prin trimiterea unor scrisori anonime și false de către Securitate s-a construit în jurul actului epistolar o întregă piesă de persecuție care implica, de asemenea, raportul cu Occidentul. Pentru preotul din Blaj, continuarea corespondenței cu Jacques Maritain a presupus supraviețuirea sa. Scrisoarea se înscrie, de fapt, între riscul morții și dorința de a trăi.

Cea de a doua corespondență, cea a prințului Ghika – și aceasta supusă supravegherii din partea Securității –, arestat în cele din urmă și aruncat în închisoarea de la Jilava, unde și-a sfârșit zilele, articulează actul de a scrie în acest absolut dintre viață și moarte. Corespondența sa cu Jacques Maritain permite citirea într-un alt fel a iradierii anilor petrecuți la Meudon, unde angajarea radicală a celor doi corespondenți în reconstruirea unei Europe creștine se ancorează în această alternativă între viața și moartea civilizației. Pe plan personal, schimbul cu Jacques Maritain este un sprijin și un elan primit într-o viață traversată de îndoieli, de nopți și de suferințe, plecând de la faptul prieteniei.

În fine, schimbul epistolar cu perechea Fondane deschide corpusul românesc maritainian spre problematicile avangardei artistice și ale identității evreiești, ambele punți suspendate deasupra aceluiași strigăt către absolut. Moartea lui Benjamin Fondane și a surorii sale, Lina, la Auschwitz în noiembrie 1944 a întrerupt o prietenie angajată deja de șase ani, între trioul Maritain și cel constituit de soții Fondane și Lina Fondane, văduva lui Armand Pascal, mort în 1929. Corespondența soților Maritain cu Geneviève Fondane, din 1945 până în 1953, a revelat-o, în maniera unui negativ fotografic, pe cea cu Benjamin Fondane, îmbogățind corpusul românesc cu chestiunea rememorării și a relecturii trecutului prin reperele memoriei interne schimburilor.

2. *Pentru a întemeia.* Dacă se speră la o măsurare a universalității sintagmei *philosophia perennis*, în mod sigur aceasta e posibilă deschizând scrisorile lui Jacques Maritain schimbate cu câțiva răsăriteni. România, poartă a Răsăritului, prezintă un atu major pentru acest studiu. Poziția sa strategică între cele două arii culturale face din ea un tărâm al schimburilor și al luptelor. Pe plan geo-politic, sprijinul Occidentului i-a permis să țină piept invaziilor otomane și planurilor rusești de a reconstitui un univers slav. Enclavă latină în Balcani, ea își afirmă latinitatea din secolul al XVIII-lea, după apropierea de Roma prin constituirea Bisericii Greco-Catolice, în 1698, și prin imboldul dat la Blaj studiilor de filologie latină și impregnării, în formare, cu cultura franceză. Aceste schimburi cu țările latine se intensifică în secolul al XIX-lea: călătoria individuală la Paris sau la Roma va fi instituționalizată prin întemeierea Academiiilor Române de la Roma și Fontenay-aux-Roses. Proiectul acesteia din urmă, început în 1912 de către prințul Ghika, va fi reluat și pus în practică în 1920 de către istoricul francofil Nicolae Iorga. Inaugurate în 1922 prin decret regal, cele două Academii propuneau o formare în trei discipline: arte, litere și istorie.

În paralel cu această întărire a legăturilor cu Occidentul, afirmarea identitară se sprijină și pe trăsăturile răsăritene ale României: impregnarea bizantină a unei țări majoritar ortodoxe se traduce printr-o respingere a intelectualismului în numele unei moșteniri teologice apofatice. Între cele două Războaie, această distanțare corespunde unei dorințe de emancipare față de modelul francez și de Occidentul industrial, mișcare identitară marcată de o reîntoarcere la rădăcinile

țărănești ale diverselor regiuni românești, valorizându-le folclorul specific.

Frontiera care separă Răsăritul de Apus este și cea care opune transcendentalul Unu celui al Ființei, după referința la Platon pentru Răsărit și la Aristotel pentru Apus. Însă, în Transilvania, unită, din 1918, cu România, prezența dominicanilor, a franciscanilor, apoi a iezuiților – a căror teologie rămâne legată de Sfântul Toma – estompează oarecum frontiera dintre cele două afilieri filosofice antice. Acest binom Orient-Occident va fi recompus în termeni noi odată cu comunismul: se va prefera opoziția între Vest și Est plecând de la sciziunea între țări capitaliste și țările socialismului realist.

Cum procedăm?

1. *Reconstituind.* Corpusul scrisorilor schimbate de Ioan Miclea și Jacques Maritain servește drept cauțiune pentru munca de difuzare dusă de Ioan Miclea în România, însă volumul său este variabil și nu a făcut niciodată obiectul unei recenzii. Bazându-se pe arhivele Centrului „Jacques Maritain” din Blaj, pe un caiet păstrat de fiii lui Ioan Miclea și pe fondurile „Jacques și Raïssa Maritain” ale arhivelor Bibliotecii Naționale Universitare din Strasbourg, autoarea reconstituie un corpus editat în primăvara lui 2017 de către Centrul „Jacques Maritain” de la Blaj. Cercetările sale în Arhivele Vladimir Ghika din București, în Arhivele Vaticane, în Fondurile diplomatice conservate la Courneuve și la Nantes au condus-o pe Claire Bressolette să dea o atenție deosebită trăirii din literă. Ea propune completarea unui spațiu gol lăsat în ediția scrisorilor lui Jacques Maritain și ale lui Benjamin Fondane și se apleacă asupra caligrafiei, precum și asupra compoziției scrisului în pagină sau pe cartea poștală.

2. *Abordând.* Contextualizarea corespondențelor comportă un risc care privește, de asemenea, studiile tomiste din secolul al XX-lea: istoricismul a avut drept corespondent adoptarea aproape unanimă a ideii că există, mai degrabă, tomisme decât un tomism, punând astfel sub semnul întrebării însăși existența unei *philosophia perennis*. Această dezbatere angajată între Jacques Maritain și Charles Péguy înaintea Primului Război Mondial, împotriva alegerii făcute la Sorbona, a marcat întreaga operă a lui Jacques Maritain și îl obligă pe cercetător să-și amintească de primatul planului factorului determinant asupra planului factorului condiționant. A aborda corespondențele lui Jacques Maritain doar după context nu poate explica demersul filosofului din Meudon, pentru care ancorarea teologală rămâne fundamentul *tomistizării*, pornind de la constatarea moștenită de la nașul său de botez, Léon Bloy, că „nu există decât o tristețe, aceea de a nu fi sfinți”. Adagiul „vai mie dacă nu tomistizez!” este o aluzie la Sfântul Paul, care rămâne modelul epistolar primar al lui Jacques Maritain. Autoarea și-a elaborat studiul ca o anchetă, pornind de la analiza datelor și având mereu în vedere primatul planului factorului determinant.

III. Cadrul anchetei

Tipuri

Autoarea i-a raportat pe cei trei corespondenți la trei tipuri de destinatari. Raportul de „identitate” (*mêmeté*) caracterizează relația dintre Vladimir Ghika și Jacques Maritain: ambii erau creștini și tomiști înainte de a se întâlni în 1920 și de a se angaja într-o corespondență de douăzeci și cinci de ani (1920-1945). Această relație se califică prin adecvare. Raportul de alteritate îi caracterizează pe ceilalți doi corespondenți în grade diferite. Ioan Miclea, preot greco-catolic,

este creștin, dar nu cunoaște tomismul, pe care-l descoperă prin Jacques Maritain, angajând cu acesta din urmă o corespondență de treizeci și cinci de ani (1938-1973). Relația devine cea de imitație: Ioan Miclea se prezintă drept discipol al lui Jacques Maritain, a cărui gândire o răspândește. În fine, Benjamin Fondane angajează o relație de alteritate totală, întrucât el nu este nici creștin, nici tomist. Căutarea identității sale evreiești și setea sa de absolut îl apropie de Jacques Maritain în jurul noțiunii de aspirație, caracteristică relației lor epistolare bine circumscrise în timp, între 1937 și decembrie 1939. Astfel, *adecvare*, *imitare* și *aspirație* formează trei moduri de relaționare cu Jacques Maritain, cele două din urmă fiind articulate pe modalitatea *alterității*. Este interesant de subliniat că modul aspirației este cel mai reprezentativ pentru iradierea lui Jacques Maritain în ansamblul corespondenței sale: motiv de dezbateri și de clarificări, aspirația spre un absolut angajează foarte repede terenul filosofic, epistemologic și antropologic. Dacă dezbaterile se poartă pe terenul teologic, se întâmplă într-o manieră foarte aspră cu unii teologi tomiști – cu care relația este de „identitate” –, schimbul cu corespondenți aparținând unui orizont de gândire în care alteritatea este bine marcată, este tocmai cea care revelează mai bine *tomistizarea*: este, mai întâi de toate, o credință într-un soclu comun oricărui om, și nu o construcție sistematică. Este vorba despre credința în dorirea lui Dumnezeu, înțeleasă, în același timp, ca genitiv obiectiv și subiectiv.

Ținând de ordinea credinței, *tomistizarea* oferă epistolarului cea mai mare determinare a sa, cea de a fi un elan către celălalt, pentru a face să realizeze *sinele* său real, cel al unei creaturi făcute pentru Dumnezeu. A reduce aspirația avangardistă a lui Benjamin Fondane la o militanță socială împotriva sistemului burghez dominant ar însemna să o denaturăm: în spatele acestor parametri condiționatori, care țin de contextul istoric, există o sete de ordin metafizic.

Plan

Ancheta are doi timpi, unul „extrinsec”, ocupat de adunarea corpusului, de chestiuni de curieri pentru scrisori și cărți, de raportul destinatariilor scrisorilor cu instituția, apoi, invers, a instituțiilor cu Jacques Maritain și a românilor fascinați ori de mărturia sa, ori de scrierile lui despre rugăciune și liturghie. Celălalt, „intrinsec”, momentul de lectură a scrisorilor: Claire Bressolette, odată așezată la masă, cu piesele autografe în mână, căutând în text și în materialitatea scrisorii indicii despre ceea ce ar putea defini *tomistizarea*. Aceste două momente constituie cele două mari voleturi ale muncii care urmează. Primul volet, *ad extra*, se compune din trei părți: prima se leagă de constituirea corpusului și de indiciile oferite de chestiunile legate de curierat: acestea sunt capitolele 1 și 2. Cel de-al treilea capitol prezintă dosarul lui Ioan Miclea, arhivat de Securitate, într-o sinteză ce pornește de la trei mii cinci sute de pagini de manuscrise, de texte dactilografiate, șterse, recitate, subliniate și comentate. Indiciile oferite permit, în maniera unui negativ fotografic, o caracterizare a corespondenței lui Jacques Maritain cu Ioan Miclea.

Cea de a doua parte se leagă de contextualizarea acestor corespondențe în peisajul cultural românesc, mai întâi, în capitolul 4, printr-o trecere în revistă a locurilor instituționale susceptibile de a transmite tomismul, apoi, în capitolul 5, prin receptarea gândirii lui Jacques Maritain în România, pentru a termina cu măsurarea, în capitolul 6, a diferenței pe care o stabilesc intelectualii români între gândirea lui Jacques Maritain și tomism.

Cea de treia parte se leagă, în capitolul 7, de receptarea gândirii filosofului din Meudon, pe care cei trei corespondenți o lasă să se vadă în scrisorile lor. Capitolul 8 propune o lectură „prin probă contrarie” a atracției lui Nae Ionescu de gândirea lui Jacques Maritain, plecând de la o „evitare a corespondării”, situație care îl privește în mod egal, chiar dacă diferit, și pe Mircea Vulcănescu. Capitolul 9, cel din urmă, dorește să măsoare importanța difuzării non instituționale,

prin „capilaritate”, a gândirii lui Jacques Maritain, difuzare indispensabilă înțelegerii faptului epistolar maritainian în România.

Pornind de la indiciile culese în această anchetă *ad extra*, dubla anchetă, *ad intra*, se angajează într-o altă analiză, mai dificilă și mai riscantă, pentru că trebuie să unească cele patru planuri, cel al materialității și al literalității corespondenței, cel al contextualizării sale în istorie și cel al vieții teologale, fără de care *tomistizarea* rămâne de neînțeles. Capitolul 10 reprezintă încununarea teoretică a acestei părți *ad extra*, amintind mizele și caracteristicile diferitelor planuri. Studiul privește fiecare dintre cele trei corespondențe, tratându-le rând pe rând. Grație volumului său, făcând abstracție de cronologie, a fost nevoie să se înceapă cu corespondența lui Vladimir Ghika, consacrandu-i cel mai mare număr de capitole: acesta ocupă capitolele 11-16, divizate în două voleturi. Primul volet se referă la modelele epistolare, scrisoare de călătorie, de doliu, de îndrumare spirituală și diplomatică, pentru a surprinde în ce măsură *tomistizarea* pe care prințul Ghika o întrupa permite deranjarea acestor modele. Cel de-al doilea volet reia ordinea cronologică pentru a aborda scrisorile care surprind un dezacord între cei doi prieteni: capitolele 13-16 îi constituie etapele. Corespondența lui Benjamin Fondane va ocupa capitolele 17-18, în jurul a două domenii care-i sunt proprii, poezia și filosofia. Capitolul 19 este consacrat corespondenței cu Ioan Miclea, în mod precis în comparația dintre Jacques Maritain și Étienne Gilson, cu care el a avut un schimb. Cea de-a cincea parte abordează cele două posturi ale alterității, cea a aspirației, descrisă prin Benjamin Fondane, și cea a imitației, pentru Ioan Miclea, într-o anchetă liniară: o singură concluzie va reuni rezultatele concluziilor parțiale anterioare și pe cele ale celei de-a cincea părți.

Între cele două anchete, prima, *ad extra* (capitolele 1-9), și a doua, *ad intra* (capitolele 10-19), o joncțiune permite un moment de întoarcere la problematicile traversate și interoghează însăși noțiunea de stil. Faptul de a *tomistiza*, în măsura în care este un stil, n-ar putea fi perceput chiar în actul epistolar? Însă riscul nu ar fi, oare, tocmai acela de a izola practica maritainiană și de a ajunge la a-i nega acelei *philosophia perennis* proiectul său de universalitate?

Această joncțiune nu putea să se înscrie în continuitatea capitolelor, funcția sa de întoarcere la problematicile introducerii făcând din ea un obiect simetric introducerii, un moment în afara anchetei sau, mai degrabă, un timp, un punct sub care revine spirala anchetei, însă cu aportul primelor sale concluzii.

Pentru a manifesta unitatea anchetei, numerotarea continuă a capitolelor care se întind de la numărul 1 la numărul 19 face să apară liniaritatea. Pe această structură organică se suprapune diviziunea în două părți, *ad extra* și *ad intra*, și cele trei sub-împărțiri respective.

Sinopsisul planului

Voletul <i>ad extra</i>	Voletul <i>ad intra</i>
Partea întâi: Indicii, capitolele 1-3	Capitolul 10: Perspective
	Partea a patra: „identicitate”
	Ghika, adecvare
Partea a doua: Investigații, capitolele 4-6	Primul versant, modele epistolare, capitolele 11-13
	Al doilea versant, diacronie, capitolele 14-16

Partea a treia: Miza, capitolele 7-9

Partea a cincea: alteritate

Fondane, aspirație, capitolele 17 și 18

Miclea, imitație, capitolul 19

IV. Ad extra

Prima parte. Indicii

Capitolul 1. Compoziția corpusului. Autoarea prezintă corpusul în tematicile sale, volumul scrisorilor după ani, durata corespondențelor și sursele documentare.

Capitolul 2. Dificultățile expedierii. Plecând de la constatarea că scrisorile însoțesc trimiteri de cărți, dificultățile expedierii acestora din urmă le dublează pe cele legate de curier. Intermediarii și ștafetele îmbogățesc noțiunea de comunitate de prieteni, care caracterizează corespondența maritainiană. Chestiunea scrisorilor pierdute o pune pe cea a construirii unui mit al intimității cu filosoful din Meudon și a perchezițiilor scrisorilor sub regimul comunist în cazul lui Ioan Miclea și, probabil, al lui Vladimir Ghika.

Capitolul 3. Arhivele Securității. Arestat, la Blaj, de Securitate, la 1 decembrie 1948, după liturghia în timpul căreia predicase, Ioan Miclea este transferat într-un spital, din motive de sănătate, apoi retrimis, muribund, soției sale și celor patru copii. Va supraviețui, însă supravegheat din ce în ce mai strict de către Securitate, care vedea în relația sa epistolară cu Jacques Maritain posibilitatea unei rețele ce favoriza complotul american anti-comunist. Catolic, filosof, ambasador la Roma și instalat în S.U.A., Jacques Maritain reunea toți parametrii – i s-a asociat și o avere, legată de funcția sa de ambasador – care favorizau fantasma complotului capitalist în legătură cu Vaticanul. Mai mult de treizeci de percheziții vor fi efectuate la domiciliul lui Ioan Miclea, care va sfârși prin a arde el însuși o parte din opera sa. Corespondența cu Jacques Maritain înseamnă, în același timp, supraviețuire, risc permanent, afirmare a demnității și luptă încăpățânată pentru o libertate de gândire și de acțiune – Ioan Miclea este un lucrător neostenit în condiții materiale mizerabile, precum insalubritatea locuinței, într-un demisol umed, în condiții de boală. Congresul despre Jacques Maritain organizat la Paris în decembrie 1980 va face obiectul unei manipulări machiavelice a lui Ioan Miclea, căruia îi va fi lăsată iluzia călătoriei, fiind însă trimis un altul în locul său. Ioan Miclea va restabili adevărul scriindu-i lui Roberto Papini.

A doua parte. Investigații

Capitolul 4. De la instituție la corespondență. Parcurgând locurile de transmitere a tomismului în România, autoarea demonstrează că instituția transmite un sistem, referindu-se doar la conținutul pe care caută uneori să-l simplifice. Cele două instituții pe care le reprezintă Biserica și Universitatea sunt explorate pornind de la lecțiile tomiste susținute de Părintele Anton Durcovici, la București, între 1936 și 1940, de la periodicul *Revista catolică*, de la cărțile lui Vasile Lucaciu, de la Institutul Francez de Studii Superioare de la București, proiect al lui Alphonse Dupront, care dorea să facă din acesta marele centru cultural din Balcani, de la cursurile ținute de Nae Ionescu

la Universitatea din București, de la proiectul său pentru o bibliotecă tomistă, despre care dă mărturie corespondența dintre Vladimir Ghika și Jacques Maritain, și, în fine, de la Școala românească din Franța, de la Fontenay-aux-Roses, punte între Meudon și România. Reiese de aici cum contactul personal cu Jacques Maritain reprezintă elementul motor al difuzării tomismului ca organism și nu ca sistem. Corespondența se prezintă ca un sigiliu al acestei organicități, rămânând străină de transmiterea prin instituție.

Capitolul 5. Corespondența, un Bildungsroman? Gândirea lui Jacques Maritain se răspândește în România, de asemenea, prin politică. În 1936, partizanii de extremă dreaptă românească se sprijină încă pe apropierea de Acțiunea franceză, fără să fi înregistrat, însă, publicații ale lui Jacques Maritain cu privire la condamnarea Acțiunii franceze din 1926, precum *Primatul spiritualului* (*Primauté du spirituel*) sau *De ce Roma a vorbit* (*Pourquoi Rome a parlé*). Nichifor Crainic îl laudă pe Jacques Maritain pentru atitudinea sa, în 1926, însă se va alătura lui Maurras în 1930.

Capitolul 6. Corespondență și filozofie. Motivul existenței corespondențelor este răspândirea tomismului în România? Gândirea lui Jacques Maritain a pătruns deja în România înainte de difuzarea pe care i-o va face Ioan Miclea. Dezbaterea din 1930 în jurul filozofiei creștine e raportată de către Ioan Lăncrăjan, iar, începând din 1925, D.D. Roșca prezenta gândirea lui Jacques Maritain ca fiind marcată de timpul său și conchidea statuând imposibilitatea metafizicului. El este înlocuit de George Vlăducescu, în lucrarea *Histoire de la philosophe en Roumanie*, unde tomismul este văzut ca un sistem dogmatic închis. Problema ridicată de corespondența lui Jacques Maritain este aceea a răspândirii fundamentului său teologal, care obligă la regândirea tomismului ca „filozofie creștină“. Lumina adusă de Ștefan Afloroaei asupra lucrării *Comment la philosophie est-elle possible en Europe de l'Est?* permite concluzia că eseul este genul privilegiat al expresiei filozofice românești și că el permite o legătură directă cu scrisoarea, mai ales atunci când aceasta are o anumită importanță în exprimarea filozofică a lui Jacques Maritain, fie că e vorba de *Lettre sur l'indépendance* (1935) sau de *Messages*¹, de *scrisoarea-prefață*² sau de *scrisoarea publică*³, cum e cazul lucrării *Réponse à Jean Cocteau*, din 1926; text care este, de asemenea, o formă de manifest despre poezie, fără a uita, în această listă, culegerea de poezii a Raïssei, *Lettre de nuit* (1936). Circulația ideilor are loc în afara instituției, prin scrisoare, dar și prin capilaritate, după cum dă mărturie biblioteca privată a familiei Popovici-Petrescu din Cluj: Jacques și Raïssa Maritain sunt cunoscuți pentru scrierile lor despre artă și despre poezie.

Partea a treia. Mize

Capitolul 7. Receptarea lui Jacques Maritain în corespondențe. Doar corespondența marcată de relația de alteritate, cea cu Ioan Miclea și Benjamin Fondane, constituie obiectul acestui studiu, care se sprijină pe inventarele lăsate de Ioan Miclea în propriile publicații și manuscrise, din moment ce perioada comunistă îi orientează munca spre o compilație notată în caiete. Influența lui Leon Șestov asupra lui Benjamin Fondane condiționează conținutul corespondenței dintre cei doi

¹ *Messages* I. 1941-1942, *Messages* II. 1943-1944.

² Vagn Lundgaard Simonsen, *L'esthétique de Jacques Maritain*, P.U.F., Paris 1953.

³ *Scrisoare adresată directorului Times, Scrisoare adresată directorului Commonwealth-ului, Telegramă adresată Președintelui Roosevelt, Mesajul lui Jacques Maritain, în numele tuturor prietenilor noștri francezi din America, Mesajul Școlii Libere de Studii Superioare de la New York Universității din Alger, Mesaj către prizonieri etc.*

prieteni, deoarece, după moartea lui Șestov, densitatea și tonul scrisorilor se modifică. Întâlnirile dintre Leon Șestov și Benjamin Fondane, descrise de acesta din urmă, confirmă această constatare.

Capitolul 8. Vicarianța performativă a scrisorii. Scrisoarea este substitutul persoanei și deschide un spațiu-timp marcat de valoarea aspectuală performativă. *Tomistizarea* se revelează, aici, în mod cu totul organic. Tomismul lui Vladimir Ghika, înainte de întânirea sa, în 1920, cu Jacques Maritain, a fost studiat de Wilhem Dancă și permite concluzia că fundamentul teologal este cel care îi apropie pe cei doi autori. Odată cu Régis Burnet, funcția vicariantă a scrisorii permite o mai bună sesizare a modului în care supunerea sinelui în fața unei lumini mai înalte – cea a credinței – , așa cum o propune Jean-Miguel Garrigues, poate explica vocația epistolară a lui Jacques Maritain. Această dimensiune sesizată și apreciată de Nae Ionescu nu a fost dezvoltată din cauza preocupărilor identitare și naționaliste ale acestuia din urmă.

Capitolul 9. Stil și conținut invariabile. Dacă *tomistizarea* reprezintă un stil în toate înțelesurile termenului, de la supunerea sinelui și până la scrierea epistolară, el pune problema transmiterii fundamentelor tomiste. Teza lui Gery Prouvost, conform căreia suprimarea teologiei apofatice de către Occident s-ar afla la originea unui proces de laicizare a filozofiei, este interogată pornind de la receptarea lui Jacques Maritain însuși în corespondențele românești. Doar întâietatea acordată planului factorului condiționant permite această concluzie, asociată cu ideea transmiterii „mai multor tomisme“. Corespondența lui Jacques Maritain cu românii dovedesc, dimpotrivă, felul în care întâietatea planului factorului determinant a atins destinatarii și a consolidat transmiterea unui tomism organic.

Conjunții a două voleturi: despre stil. Abordarea creștinismului ca stil de către teologul Cristoph Theobald subliniază structura de ospitalitate a Nazarineanului, precum și o modalitate de a fi în lume, fondată pe o matrice a stilului definită ca stil al stilurilor. Ca într-o oglindă, textele lui Jacques Maritain referitoare la stil permit lectura dorinței sale de non-căutare a stilului filozofic ca element matricial, care permite ospitalitatea cea mai profundă, nu doar față de orice venit, ci față de diferitele modalități de exprimare a gândirii. Între scrisoare și textul filozofic există o evidentă continuitate, manifestată îndeosebi la nivelul stilului său, care a fost admirat de către colegi și care i-a adus două premii literare.

Ad intra

Partea a patra. Identitatea

Capitolul 10. Corpul textului și cauza finală. Acest capitol problematizează cea de-a patra parte consacrată corespondenței dintre Jacques Maritain și Vladimir Ghika. Corpul textului epistolar este citit ca un semn al întrupării. Planul factorului determinant este intuit ca fiind primar de către istorici precum Alphonse Dupront, a cărui manieră de a face istorie poate fi influențată de cei nouă ani petrecuți în România. Teologul Emmanuel Durand invită la a gândi misterul persoanei pornind de la perihoreza celor trei ipostaze divine. Aceste două niveluri de lectură permit acceptarea proiectului de a construi o Europă creștină, proiect care face obiectul corespondenței dintre cei doi tomiști, văzută ca o comunicare de sine unui alt sine.

Primul versant: destabilizarea modelelor, capitolele 11-13

Capitolul 11. Picturile lui Vladimir Ghika. Așa cum dispunerea textului epistolar pe o foaie de hârtie sau pe o carte poștală evocă o plastică apropiată caligramei, la fel o urgență poetică în cadrul unei proze de „comunicare“ este semnul invocării unui alt plan. Aflorimentul poetic al scrisorilor polemice este analizat ca un risc – evitat – al unui discurs dogmatic în numele carității.

Capitolul 12. Anchetă diplomatică. Trei studii de caz vizând scrisorile trimise de Vladimir Ghika unor diplomați dezvăluie că aflorimentul poetic, neașteptat într-un asemenea gen epistolar, este asociat unei dimensiuni teologale care luminează în mod diferit anti-germanismul prințului Ghika.

Capitolul 13. Bucureștiul „cu totul germanizat“. Modelele epistolare ale scrisorii călătorului, scrisorii de doliu și scrisorii de direcție spirituală sunt perturbate din interior prin prisma aflorimentului poetic care dezvăluie planul teologal.

Al doilea versant. Diacronie. Capitolele 14-16

Capitolul 14. Misivă și misiune. Teologul Xavier Morales reamintește că misiunea lui Hristos este, în primul rând, un gen: epistolar. Proiectul de reconstrucție a Europei se grefează pe o concepție misionară a actului epistolar, care depășește un apostolat de tipul prozelitismului pentru a implica sinele într-o mișcare de convertire permanentă. *Tomizarea* scrisorilor din anii 1920-1924 este comparată cu textele filosofice contemporane lui Jacques Maritain.

Capitolul 15. Tomismul, o artă a cuvântului. Dimensiunea aspectuală și performativă a scrisorii ne invită să o conectăm la cuvânt și liturghie. Cronotopul specific epistolarului face posibilă integrarea tuturor parametrilor vulnerabilității umane, inclusiv eșecul și suferința. Moartea trecutului european este și cea a formelor și instituțiilor sale: epistolarul apare ca un spațiu-timp al vieții și al construcției, referindu-se la modelul paulin și fiind capabil să transcendă toate codurile.

Capitolul 16. Scrisoarea, substitut al mărturisirii. Perioada 1924-1931 este marcată de fondarea comunității din Auberive, al cărei eșec din strada Boulard și cel legat de un proiect de grup de rugăciune în jurul stigmatizatei Violet Susman reprezintă o pregătire. Diferențele dintre cei doi prieteni privesc relația dintre mistică și inteligență, prudență spirituală și manifestări extraordinare. Actul epistolar este articulat în jurul indicibilului sau al unei dificultăți a rostirii, un soi de „gaură neagră“ care ar fi putut îngreuna corespondența sau chiar să o oprească. El își transcende propriile dificultăți prin ancorarea în teologal, care dă amicitiei celor doi parteneri de dialog toată puterea unei iubiri a prieteniei, așa cum o definește Jacques Maritain. Această iubire a prieteniei nu se rostește, nu se mărturisește, ci trăiește în spațiul-timp specific epistolarului, cuprinzând pauza, tăcerea, ba chiar ariditatea.

Partea a cincea. Alteritate

Capitolul 17. Cratima lui Benjamin Fondane. Relația pe care Benjamin Fondane o stabilește cu Raïssa Maritain este diferită de aceea pe care o are cu Jacques Maritain: o cunoaște, mai întâi, pe ea, în 1933, dedicându-i volumul său de poezii *Ulysse*, pe care i l-a și trimis. Ea împarte cu el identitatea evreiască și vocația de poetă. Primele două scrisori i-au fost trimise pe hârtia firmei *Falma*, care înregistra filmul *Tararira* în Argentina, în vara anului 1936. Întoarcerea pe vasul *Florida* a constituit ocazia întâlnirii dintre Benjamin Fondane și cuplul Maritain. Timpul și spațiul croazierei a făcut din această întâlnire un eveniment fondator, la care Benjamin Fondane face

referire constant în scrisorile pe care i le adresează Raissei. Semnul tipografic al liniei este citit ca o punctuație a oralității, conform categoriilor lui Aristotel reluate de Laurent Jenny. Legătura cu cuvântul este relaționată cu scrierile lui Benjamin Fondane consacrate filmului mut. Lecturile tomiste ale acestuia din urmă invită la o înțelegere a prieteniei dintre cei doi filozofi drept o prietenie care presupune o și mai mare exigență a adevărului, integrând – în parametrii săi – dezbateră contradictorie. Integrarea iraționalului în inteligență îi conduce pe cei doi prieteni la două lecturi opuse ale totalitarismelor, precum și la o înțelegere diferită a existențialismului. Jacques Maritain prelungește schimbul epistolar, în ceea ce privește existențialismul, prin publicațiile sale din 1942 și 1947.

Capitolul 18. Scrisoarea, calea unui foc. Scrisoarea este un semn de împărtășire în planul vieții intelectului, descrisă de Aristotel. Aspirația este un factor de proximitate la fel de puternic ca și adecvarea specifică identității. Scrisoarea apare, ca și poezia baudelairiană analizată de Benjamin Fondane, invariabilă în codurile sale, dar mistuită din interior prin focul căutării, al dorinței sau al entuziasmului. Corespondența celor trei Maritaini cu Geneviève Fondane, devenită văduvă, arată puterea cuvântului într-o scrisoare a Verei Oumançoff adresată acesteia din urmă. Puterea performativă a scrisorii este dată de ancorarea teologică a autorului ei. Această eliberare a cuvintelor, care le dă o viață nouă, poate fi văzută și în poezia atât de pură a Raissei Maritain, a cărei transparență este lăudată de Benjamin Fondane. A fi poet este o stare existențială, nu un act. Poemele nu sunt fabricate, ci reprezintă emanarea unei contemplații existențiale, care rămâne un habitus prezent în timpul redactării unei scrisori. Acest habitus este cu atât mai solicitat cu cât timpul necesar alcătuirii unei scrisori care urmărește să se întâlnească cu sinele destinatarului este scurt.

Capitolul 19. Maritain Miclea. În biografia lui Jacques Maritain, pe care Ioan Miclea a lăsat-o sub formă de manuscris, acesta din urmă descrie întâlnirea cu opera lui Jacques Maritain ca pe o revelație. Corespondența era cea a vocației și a misiunii sale: să răspândească gândirea lui Jacques Maritain. Elementul care determină această vocație este sfințenia deja subliniată de Jacques și Raïssa Maritain în legătură cu Sf. Toma. Două întâlniri ale prietenilor săi cu Jacques Maritain sunt raportate într-o scriere care integrează referința evanghelică a parabolei. Cel din urmă poate fi cel dintâi. Această situație a celui mic ridicat pe primul loc luminează corespondența lui Ioan Miclea, ultimul discipol, care a aderat târziu la gândirea tomistă. Este vorba despre a intra într-o comunitate de prieteni, dar și într-o comuniune a sfinților. Contextul din 1938, data începutului schimbului dintre cei doi prieteni, este și cel al criticii lui Jacques Maritain privind măsurile de discriminare antisemită luate de guvernul Goga. Textul *Imposibilului antisemitism* face posibilă lectura legăturii dintre România și Jacques Maritain ca o luptă împotriva ideologiilor prin difuzarea tomismului. Conform clasificării propuse de Mircea Vulcănescu, Ioan Miclea corespunde tipului de profesor de filozofie, și nu al filozofului. Filozofia sa a rămas în starea de intuiție și nu reprezintă valorificarea unui gând personal. Intuiția lui este notată de Jacques Maritain, care îl compară cu cel mai bun critic al său, Henri Bars: numai scrisorile primite de la Ioan Miclea i-au permis această concluzie; corespondența poate fi, așadar, citită ca biosferă a operei filosofice, care constituie biotopul său. Genul encomiastic al scrisorilor lui Ioan Miclea invită la o lectură a actului epistolar ca o revelație a funcționării analogiei în gândirea lui Jacques Maritain: relația cu persoana se bazează pe analogia persoanei față de Dumnezeu și pe interrelația dintre cele trei ipostaze divine. Epistolarul face posibilă înțelegerea domeniului moralității pornind de la instrumentul analogiei, în paralel cu instrumentul pe care îl reprezintă intuiția, în plan speculativ, pentru confiscarea Ființei, și creația artistică, în plan practic, pentru intuiția poetică.

Correspondența lui Ioan Miclea cu Étienne Gilson dezvăluie, sub auspiciile aceleiași admirații, percepția radicalei diferențe dintre cei doi tomiști francezi, bazată pe relația cu istoria și, prin urmare, cu metafizica, cu intuiția, cu analogia și, în cele din urmă, cu instituția.

Concluzia generală începe prin a interoga această sensibilitate comună la dimensiunea teologală a lui Jacques Maritain, manifestată de cei trei corespondenți români, dincolo de diferitele lor posturi relaționale, descrise ca *adecvare*, *imitare* și *aspirație*. Orientul mefient în legătură cu intelectualitatea tomismului este captivat de înțelepciunea lui Jacques Maritain, prin implicarea filosofului în problemele timpului său și prin implicarea în relația epistolară. *Tomistizarea* e descrisă ca o rugăciune în act. Așa cum Jacques Maritain caracterizează teologia Sfântului Toma ca o teologie care se roagă, scriitura epistolară a acestuia din urmă poate fi citită ca o scriitură care se roagă. Referința paulină la cea de-a doua scrisoare către Corinteni, „sunteți scrisoare a lui Hristos, slujită de noi, scrisă nu cu cerneală, ci cu Duhul Dumnezeuului celui viu“, face din scrisoarea lui Maritain o scrisoare vie în sens deplin: locuită de Duh. Exproprierea sinelui, corelată vieții teologale, permite sinelui destinatarului să fie el însuși chemat, ceea ce conferă acestor corespondențe caracterul lor adevărat, profund, simplu și transparent. Prin acceptarea deplină a finitudinii umane, a lumii rănite și a limitei proprii întrupării, Jacques Maritain subliniază vulnerabilitatea omului. Scrisoarea apare drept cel mai potrivit mijloc de exprimare, deoarece depinde de calitățile condițiilor de livrare, de receptarea ei corectă de către destinatar și de angajarea în timp potrivit fidelității expeditorului. Scrisoarea pare să aibă această sarcină de percepție a misterului condiției persoanei umane: ea este luată drept exemplu într-un text de metafizică despre banalitatea ființei. Această referință literară în plin tratat filozofic invită la o lectură a literaturii și a filosofiei într-o puternică legătură de complementaritate pentru cunoașterea Ființei, la o percepere a epistolarului ca fiind cel mai banal act, care constituie și care permite cea mai profundă revelație după cea a Ființei, și anume cea a misterului persoanei, inseparabil de relația cu alteritatea. Deschiderea propusă de textul celor *Șapte lecții despre Ființă* primește o extensie în concluziile teologilor Xavier Morales – asupra scrisorii – și Henri Donneaud – asupra legăturii dintre *Sfânta Scriptură* și doctrină. Actul epistolar maritainian se prezintă ca o implementare performativă a *Sfintei Doctrine*. *Filia* pusă la baza actului epistolar ne invită să îl citim ca pe o biosferă a opusului filozofic, care îi este biotop. Marea sinteză despre *Filosofia morală* (1959) a lui Jacques Maritain se încheie cu o mărturisire a „satisfacției de ordin subiectiv“, a cărei explicație este „prietenia intelectuală potrivită între cercetători și polemisti“. Opusul filozofic ar putea fi astfel conceput ca o corespondență menținută nu doar cu contemporanii lui Jacques Maritain, ci și cu viitorii cititori și cu filosofii din trecut, prezent și viitor. Corpusul românesc al corespondenței lui Maritain poate fi primit ca o parte a întregului, dezvăluind natura *tomistizării* – mai întâi, o rugăciune în acțiune – și invitând la o lectură a lucrării filozofice ca o scrisoare adresată de către un sine sinelui altora.

V Anexe

Anexele reiau numerotarea urmată de cele nouăsprezece capitole pentru a adăuga un al douăzecilea – și pentru a sugera o posibilă deschidere către alți destinatari, cu care nu există o corespondență vizibilă –, dedicat lui Mihai Șora și operei sale scrise în franceză, *Dialogul interior*. Citat de Jacques Maritain în *Court traité de l'existence et de l'existant*, această lucrare încearcă să creeze o punte de legătură între fenomenologie și metafizică, pornind de la sfințenie.

Cele nouăsprezece capitole ale anexelor conțin documente citate în parte sau la care se face referire în teză, precum și reproducerile arhivelor Securității și ale scrisorilor destinatarilor români. Scrisorile lui Ioan Miclea nu au fost restituite, fiind deja reproduse în volumul de corespondență cu prietenii săi francezi de către Centrul „Jacques Maritain“ de la Blaj.

Ciornele scrisorilor lui Jacques Maritain și o dedicație adresată lui Benjamin Fondane fac posibilă observarea delicateții filosofului, care este atent să spună adevărul fără a răni – așa cum o demonstrează ciorna –, la fel ca umorul său, devenit posibil grație unei prietenii care nu lasă loc ironiei și duplicității în relația cu Benjamin Fondane.

O notă biografică asupra personalităților menționate în teză este propusă lângă indexul nominal.

Cuprins

Cuvânt înainte	1
Introducere. Începutul unei anchete	5
Ad extra	32
Prima parte. Indicii	33
CAPITOLUL 1. COMPOZIȚIA CORPUSULUI	33
Prezentare	33
Sinopsisul celor trei corespondențe	35
Corpus Benjamin Fondane	37
Corpus Vladimir Ghika	41
Corpus Ioan Miclea	58
CAPITOLUL 2. DIFICULTĂȚILE EXPEDIERII	67
Biblioteca lui Ioan Miclea	67
Schimb de cărți	70
Rețea	78
Scrisori pierdute	82
Dificultăți depășite prin prietenie	86
Benjamin Fondane	89
Vladimir Ghika	91
CAPITOLUL 3. ARHIVELE SECURITĂȚII	94

PRIMUL DOSAR: LIBERTATEA ȘI SISTEMUL	95
Scrisoarea, transcendență a prezentului	99
Gândirea lui Jacques Maritain și Biserica Greco-Catolică	102
Temporalitatea corespondenței față cu aplatizarea timpului	106
Figuri absente și prezența chipului	109
AL DOILEA DOSAR: CE E SCRIS RĂMÂNE. SCRISORI ȘI CĂRȚI ...	112
Corespondența: documente compromițătoare	112
Scrisoarea adresată centrului de rețea	125
Scrisoarea, documentul unei instituții	135
Concluzie	147
A doua parte. Investigații	150
CAPITOLUL 4. DE LA INSTITUȚIE LA CORESPONDENȚĂ	152
Biserica Romano-Catolică	153
Biserica Greco-Catolică	154
Institutul Francez de Studii Superioare de la București	160
Universitatea din București	164
Gândirea lui Jacques Maritain la Universitate?	169
Fontenay-aux-Roses	172
CAPITOLUL 5. CORESPONDENȚA, UN BILDUNGSROMAN?	176
De la partidul politic la eroismul persoanei	177
Prioritatea planului factorului determinant	181
Omul nemuritor sau arborescențele mistice ale naționalismului	182
Cercurile tomiste	187
Sfârșitul modelului francez	193
Jacques Maritain, maestru al gândirii	195
România și Europa	197
Lupta de influență dintre Germania și Franța: soluția dunăreană	200
Rolul Franței în construirea identității românești	205
CAPITOLUL 6. CORESPONDENȚĂ ȘI FILOSOFIE	212
Rățiunea de a fi a corespondențelor	212

Chestiunea „filosofiei creștine“ și receptarea ei în România	215
Cum este posibilă filozofia în Europa de Est?	222
Gândirea lui Jacques Maritain transcende spațiile?	225
Difuzarea „prin capilaritate“ a tomismului în mediul universitar	226
Ce se poate spune despre difuzarea „prin capilaritate“ a operelor lui Jacques Maritain în Ungaria?	231
Concluzii	234
A treia parte. Mize	236
CAPITOLUL 7. RECEPTAREA LUI JACQUES MARITAIN ÎN CORESPONDENȚĂ	236
La marginea instituției	236
Ioan Miclea	237
Benjamin Fondane	254
CAPITOLUL 8. VICARIANȚA PERFORMATIVĂ A SCRISORII ...	264
Tomismul lui Vladimir Ghika înainte de 1920	264
Subordonarea sinelui	270
Contra-exemplu	273
Scrisoarea maritainiană și vicarianța performativă	283
CAPITOLUL 9. STIL ȘI CONȚINUT INVARIABLE	294
Despre permanența esențelor transmisibile în tomism	294
A-l imita pe Maritain: mărturia lui Mircea Vulcănescu împotriva ispitei istoricismului resemnării	302
Difuzarea „prin capilaritate“: la început a fost poezia	303
Concluzie	313
Conținutul tomist	313
Statutul științific al tomismului și chestiunea conținutului	315
Prevalența textului	317
Adevărul oralității. Mărturia scrisorilor	321
Joncțiunea a două părți: despre stil	323
Stil	323

<i>Tomistizarea</i> ca stil	324
Ad intra	329
Partea a patra. Identicitate	333
CAPITOLUL 10. CORPUL TEXTULUI ȘI CAUZA FINALĂ	333
Corpul	333
Factor determinant și factor condiționant	336
Depășirea istoricismului în istorie	339
Depășirea istoricismului în teologie	342
Primul versant: a perturba modele, capitolele 11-13	348
CAPITOLUL 11. PICTURILE LUI VLADIMIR GHIKA	348
Afloriment retoric	348
Afloriment poetic	355
Concluzie	363
CAPITOLUL 12. ANCHETĂ DIPLOMATICĂ	366
Trei studii de caz	368
O cauțiune la anti-germanism: Arhiepiscopul Netzhammer și cererile de franceză de la București	379
CAPITOLUL 13. BUCUREȘTIUL, „CU TOTUL GERMANIZAT“	383
Modelul scrisorii călătorului	383
Legătura cu istoria: integralismul și catolicismul	387
Protestantismul sau scrierea unei incompatibilități teologice	389
Întoarcerea la factorul determinant	391
Modelul scrisorii de doliu	393
Creștinătatea, Europa Creștină. Plecarea Monseniorului Netzhammer	396
Concluzie	402
Al doilea versant. Diacronia. Capitolele 14-16	403
CAPITOLUL 14. MISIVA ȘI MISIUNEA	403
Întoarcerea la modelul de direcție spirituală: scrisoarea din 13 iunie 1926	404
Scrisoarea și fidelitatea inteligenței	411
Fidelitatea inteligenței	414

Nervura Europei	417
Limitele instituțiilor	421
CAPITOLUL 15. TOMISMUL, O ARTĂ A CUVÂNTULUI	426
Epistolarul, biotop al cuvântului și exproprierea sinelui	426
O artă	430
Cotitura epistolară a anului 1924	434
Scrisoare, eșec și suferință	440
Europa și scriitura	446
Jurământul rugăciunii, legătură organică	451
Strălucirea retoricii	458
CAPITOLUL 16. SCRISOAREA, SUBSTITUT AL CONFESIUNII	467
Mărturisirea și cuvântul pascal	467
Scrisoare și tăcere	473
Clișeele vehiculate de rețea și gaura neagră a scriiturii epistolare	478
Spațiul epistolar, spațiul apariției sinelui	481
Spațiul-timp al epistolarului ca propunere instituțională	484
Correspondența, mijloc al prieteniei: Arthur Lourié și Vladimir Ghika	493
Concluzie	497
A cincea parte. Alteritate	500
CAPITOLUL 17. CRATIMA LUI BENJAMIN FONDANE	500
Liniuța sau scrisoarea tridimensională	500
Oralitate și scris în cele două scrisori către Raïssa Maritain	508
Correspondența unui oriental	510
De la înrădăcinare la diasporă	516
A abandona stâlpul	522
Prima scrisoare, rememorarea unui eden	526
Apropiati, fiindcă diferiți	530
A scrie pe un scaun fără a trăda viața	532
Angajament și integralism	537
Concluzie	543

CAPITOLUL 18. SCRISOAREA, CALEA UNUI FOC	545
Câteva lămpi prietenoase rare, care ard ici-colo	545
Poezia Raïssei Maritain, o <i>tomistizare</i> ?	549
Mistuiți de același foc	553
Împletirea în trei, între muncă și corespondențe	557
Eliberarea limbajului	559
Scurtimea scrisorii și transcendența spațiului	563
Critica tomismului	574
Concluzie	576
CAPITOLUL 19. MARITAIN MICLEA	578
Corespondență și sfințenie	578
Celebrare și transmitere	580
Viaticul pentru a traversa comunismul	581
Scrisoarea, mijloc de rezistență	586
A coresponda pentru a răspândi	589
Intuiția vârfulilor	592
Prima scrisoare a lui Jacques Maritain	594
România, deja dragă inimii lui Jacques Maritain	598
Cum să răspândești? Schema lui Mircea Vulcănescu	601
Sub ambasadorul tomist, filozoful?	604
Stilul encomiastic	610
Genul encomiastic și persoana	613
Poezie și epistolar	615
Maritain și Gilson, filozoful și istoricul față cu tomismul	616
Étienne Gilson și Jacques Maritain percepuți de Ioan Miclea: doi prieteni în slujba răscumpărării	617
Concluzie	629
Scrisoare vie	630
Ființă și scrisoare	634
Actul epistolar al lui Maritain în prelungirea <i>Summei</i>	637

Anexe	642
Capitolul 1	644
Inventarul cărților lui Jacques Maritain la Blaj	644
Capitolul 2	646
Fotografiile ale dosarului lui Ioan Micălea păstrate în arhivele Securității	646
Capitolul 3	649
Basil Munteanu, România Mare față cu Europa	649
Capitolul 4	652
Charles Maurras văzut de Mircea Vulcănescu	652
Capitolul 5	655
Radu A. Duduica, panoramă privind implantarea filozofiei scolastice în România	655
Capitolul 6	657
Constantin Mihai, sinteza filozofiei lui Nae Ionescu	657
Capitolul 7	659
Picturile lui Vladimir Ghika	659
Capitolul 8	661
Scrisoarea, expresie a polemicii	661
Capitolul 9	664
Scrisoarea prințului Ghika către Jacques Maritain din 3 octombrie 1925	664
Capitolul 10	666
Anchetă diplomatică	666
Capitolul 11	669
Scrisoarea de la București, 16 noiembrie 1916, Direcția Afacerilor Politice și Comerciale, Europa, nr. 57	669
Capitolul 12	670
Scrisoarea din 19 ianuarie 1919 din partea lui Vladimir Ghika către M. Saint-Aulaire	670
Capitolul 13	671
Scrisoarea din 1 martie 1919 din partea prințului Ghika către ministru, M. de Saint-Aulaire	671

Capitolul 14	673
Scrisoarea lui Corbescu trimisă ca o notă, prin generalul Berthelot, către ministrul Franței	673
Capitolul 15	675
Anexă Miss Susman	675
Capitolul 16	680
Imagini ale scrisorilor lui Vladimir Ghika	680
Capitolul 17	682
Imagini ale scrisorilor lui Benjamin Fondane	682
Capitolul 18	685
Maritain și Orientul	685
Capitolul 19	687
<i>Court traité de l'existence et de l'existant: angoasa nu e o categorie filosofică</i>	687
Capitolul 20	691
Dialogul interior. Mihail Șora	691
Note biografice, bibliografie și index	724

CUVINTE-CHEIE: corespondență, Jacques Maritain, Vladimir Ghika, Ioan Miclea, Benjamin Fondane, arhive, corpus de corespondență, tomism, istoria ideilor religioase, catolicism, Orient/Occident